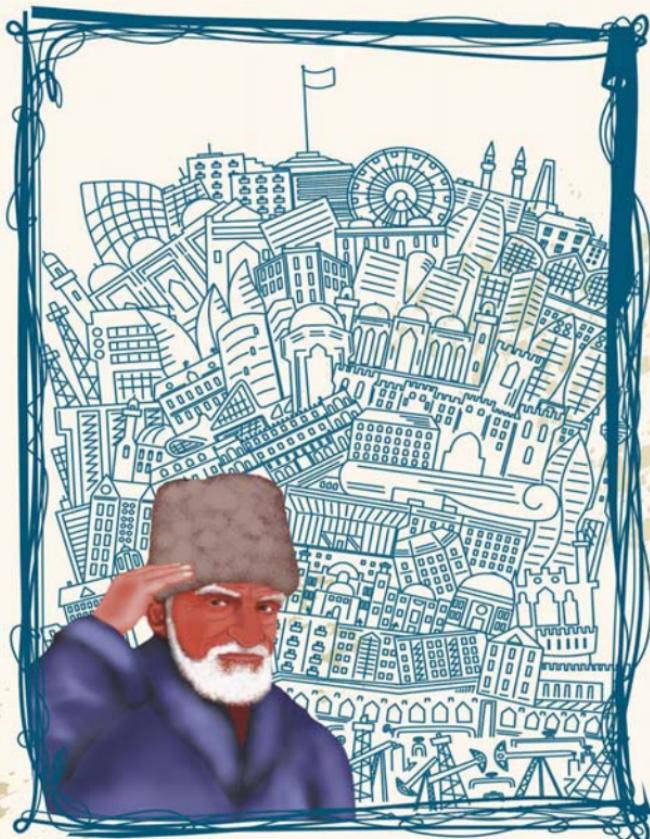

BAKIDAKI SON OSMANLI

"Novruz Baba"

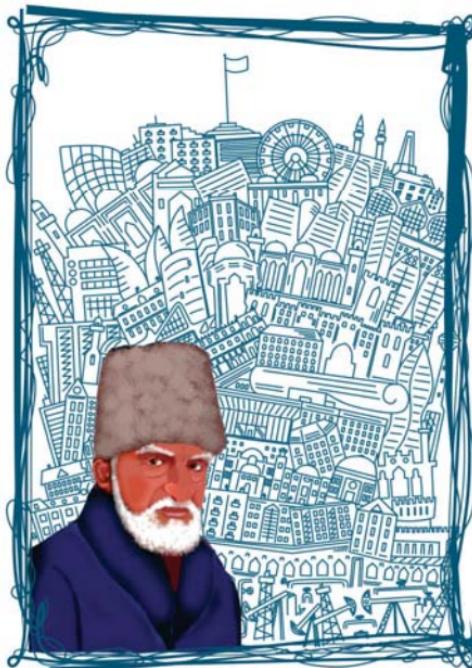

Əziz Sultanov

 İPƏKYOLU
NƏŞRİYYATI

BAKIDAKI SON OSMANLI

"Novruz Baba"

Əziz Sultanov

Kitabın adı:
Bakıdakı Son Osmanlı

Müəllif:
Əziz Sultanov

Nəşrə Hazırlayan:
t.f.d Abbas Qurbanov

Redaktor:
Şirəli Məmmədov

Rəssam:
Tofiq Soltanov

Qapaq tərtibatı:
Nicat Qəribov

Dizayn:
Nicat Qəribov

Bakı-2019, №: 324-006
ISBN: 978-605-5623-23-4

Kitabda ifadə olunan mövqe və fikirlər müəlliflərə aiddir,
Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyinin (TİKA) və
Gəncliyə Yardım Fonduunun mövqeyini eks etdirən mətnlər
olaraq qiymətləndirilə bilməz

Bakı Şəhəri Səbail Rayonu
Cəfərov Qardaşları, 16.
Tel: (+994 12) 492 14 38
Mobil: (+994 51) 412 22 82
Elektron poçt: ipekyoluneshriyyati@gmail.com

BAKİDAKİ SON OSMANLI

"Novruz Baba"

Əziz Sultanov

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
Agentliyi Bakı Programı
Koordinatorluğu

Azərbaycan Respublikası
Gəncliyə Yardım Fondu

Bu kitab, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)
ve Gəncliyə Yardım Fondu əməkdaşlığında 23 aprel Uşaq
Bayramı münasibəti ilə həyata keçirilən "**Kitabın Işığın
Olsun**" layihəsi çərçivəsində
çap olunmuşdur.

İÇİNDƏKİLƏR

Hava limanında.....	5
İstanbul xatiraları.....	8
Yüz il avval.....	11
Qardaş köməyi.....	14
Ən balaca asgar.....	16
Gəmilər yola çıxır.....	18
Talasmak lazımdır.....	22
Uşaq evi.....	25
Çatın döyüşlər.....	28
Milli ordu üçün.....	31
Geri qayıdış.....	33
Ayrılıq davam edir.....	37
Lankaranda.....	40
Hicran bitir.....	43
Çatın hayat şartları.....	45
Müharibə başlayır.....	47
Unudulmaz dostluqlar.....	50
Sürgün.....	52
Uşaqlıq xatiraları.....	55
Hayat davam edir.....	59
Vəfali dost.....	62
İstanbul	66

HAVA LİMANINDA

Gecenin yarısı olmasına baxmayaraq, Həsən baba hava limanının gözləmə zəlində həyəcanla oturmuşdu. Tez-tez saatına baxır, arabir də enən təyyarələrin adları yazılın elektron lövhəyə nəzər yetirirdi. Bir tərəfdən də qulağı səsdə idi, görək nə vaxt İstanbuldan gələn təyyarənin enməsi anons edilir. Dəqiqələr keçmək bilmirdi. Axı nəvələri – Fərid və Fidan üçün çox darıxmışdı.

Nəhayət, İstanbuldan Bakıya uçan təyyarənin endiyi anons edildi. Oturacaqda oturan və yaxınlarını gözləyən insanlardan bir çoxu ayağa qalxıb sərnişinlərin çıxacağı qapıya tərəf yönəldilər. Hərcənd, hələ təyyarənin limana yanaşması, sərnişinlərin enməsi, pasportlarının yoxlanması və nəhayət, yüklerinin təhvil verilməsi xeyli vaxt alacaqdı. Həsən baba da bir azdan ayağa qalxıb çıxış qapısına yığılan adamların arasına qarışdı.

Haradasa yarım saat sonra İstanbuldan gələn sərnişinlər görünməyə başladı. Qapıdan

qaça-qaça çıxan Fərid və Fidanın hərəsinin əlin-də kiçik bir təkərli çanta var idi. Qarşılarda Həsən babanı görəndə çantalarını buraxıb sevinclə qucağına atıldılar. Onların arxasında ata-anaları - Habil və Səbinə gəldi. Onlar da Həsən baba ilə salamlaşıb görüşdükdən sonra evə qayıtmaq üçün maşına doğru yönəldilər.

Evə çatana kimi uşaqlarancaq təyyarəyə minmələrindən, necə oturub nə yediklərindən, səyahət boyunca təyyarədə nə gördüklərindən danişdilar.

Nəvələrinin qayıtmasını səbirsizliklə göz-ləyən, nigarançılıqdan gözlərinə yuxu getməyən başqa biri də var idi – Güllü nənə. Divanda oturduğu yerdə bəzən mürgüləsə də, başı əyilib boşluğa düşən kimi oyanır, dərhal pəncərədən bayır boyanaraq küçədəki səs-küyə qulaq kə-silirdi. Nəhayət, həyətə daxil olan maşın səsini eşidəndə onları qarşılamaq üçün koftanı ciyinlə-rinə atıb yeyin addımlarla eşiyə çıxdı.

Güllü nənə nəvələrini sevinclə qucaqladı. Onlar da yarıyuxulu halda nənələrinə sarıldilar. Gecə saat üçün yarısı idi. Balacalar yorğunluq-dan heç çay da içmədilər, tez əyinlərini dəyişib özlərini yataq otağındaki çarpayılarına atdilar. Səhər günəş dənizdən qalxıb xeyli yüksələnə qədər yatdilar.

İSTANBUL XATIRƏLƏRİ

Həsən baba və Güllü nənə nəvələrinin İstanbul xatirələrini dinləmək üçün səbirsizliklə onları qəlyanaltı süfrəsinə gözləyirdi. Bir azdan Fərid qaça-qaça gəldi. Əynində Türkiyədən aldıqları təzə paltarı, başında isə xatirə olaraq tarixi Topqapı muzeyinin çıxışından aldığı qırmızı Osmanlı fəsi var idi. Arxasında da qaça-qaça Fidan gəldi. Onun əynində par-par parıldayan muncuqları ilə işıq saçan gözəl bir don var idi. Başında da saçaklı, naxışlı, araqçına bənzəyən bir baş geyimi var idi. Uşaqlar yeməkdən əvvəl öz hədiyyələri ni nənə-babaya göstərmək istəyirdilər. Onlar da bəh-bəhlə nəvələrinin seçimlərini təriflədilər.

Bu həyəcanlı təqdimat mərhələni də keçdikdən sonra Həsən baba dedi:

- Hə balam, bir danışın görüm, İstanbulda nə gördünüz, haralara getdiniz?

Fərid dedi:

- Baba, orada bir məscid var idi, elə böyük idi, elə böyük idi ki! İçinə bizim bina siğardı.

Fidan onun sözünə qüvvət verdi:

- Bəli, baba! Bir ucundan o biri ucuna qaça-qaça gedib çata bilmədik.

Bu sözə hamısı gülüşdülər. Fərid dedi:

- Atamgil namaz qılanda biz arxada qaçdı-tutdu oynadıq. İçində o qədər böyük sütunlar var idi ki, saatlarla qızlənqəç oynamaq olardı. Mən İstanbulda yaşasaydım, hər gün gedib orada oy-nayardım.

Fidan:

- Mən də, mən də, - deyərək ona qoşuldu.

O məqamda Güllü nənə söhbətə qoşuldu:

- Nənə qurban, yenə gedərsiniz. İstanbul uzaq deyil ki, təyyarə ilə üç saatlıq yoldur. Gələn il bir də gedərsiniz...

Həsən babanın simasında hüzn və təbəssüm qarışiq maraqlı bir ifadə yarandı. Qaşlarını qaldırıldı, dodaqlarını bir-birinə sixib nə isə düşünərək başını yırğaladı. Sonra düşündüklərini dilə gətirdi:

- Demək ki, uşaqların yadında ən çox belə xatirələr qalırmış. Kaş ki, hər uşaq balacılığında bu sevinci doya-doya yaşaya biləydi. Əlbəttə, fələyin çarxları imkan versə!..

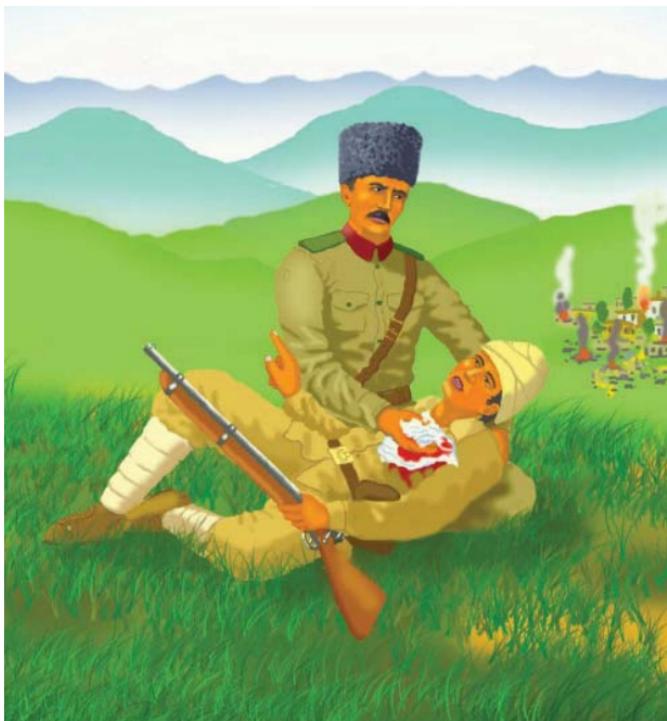
Güllü nənə ömür-gün yoldaşının çox duyğulandığını görüb istədi ki, ürəyindən keçənləri onlarla bölüşüb rahatlaşın:

- Danış, ay kişi, yenə yadına nə düşdü? Danış ki, biz də öyrənək.

- Hə baba, - deyə Fərid və Fidan da son sözləri təkrarladı. - Danış, biz də öyrənək.

Həsən baba köks ötürüb sözə başladı:

- Novruz baba da sizin kimi deyərdi. Deyərdi ki: "İstanbuldan yadımda qalan tək xoş xatirə iki minarəsi olan məscidə getməyim və orada dostlarımıla oynamamış idı". Hər dəfə İstanbuldan səhbət düşəndə rəhmətliyin bu sözləri yadına düşür.

YÜZ İL ƏVVƏL

Fidan söhbətin bir anda dəyişməsinə fikir
vermədən öz xatirələrini danışmağa da-
vam edirdi:

- Baba, oradakı məscidlərin bəzisinin dörd,
hətta bəzisinin altı minarəsi var id!..

Fəridin isə ağılı Novruz babada qalmışdı:

- Bəs Novruz baba kimdir, baba?

- O, Bakıda qalan son Osmanlı nəfəri idi, -
deyə Həsən baba açıqlıq gətirdi.

Bu söhbət Fidanın da diqqətini çəkdi, o da
bu söhbətə qoşuldu:

- Baba, sən onu görmüsən?

- Bəli, görmüşdüm. Bir-iki dəfə görüşmiş-
dük, - deyə Həsən baba əlavə etdi.

Bu cavab tarix fənnini çox sevən Fərid üçün
daha da maraqlı göründü:

- Necə yəni, baba? Osmanlı dövləti 1922-ci ildə süqut edib. Axı sən o vaxt yox idin?

Güllü nənə: “mənim ağıllı balam”, - deyərək onun saçına sığal çəkdi və nəvələrinin marağına şərīk oldu:

- Balam düz deyir də, məsələni elə o tarix-dən başlayıb danış ki, yaxşı başa düşsünlər.

Həsən baba nəvələrinin hərəsini bir dizində əyləşdirdi. Sonra isə kökləri yüz əvvələ uzanan maraqlı bir söhbətə başladı:

- Həmin illər dünyanın çox qarışqı olduğu çətin bir dövr idi. Birinci dünya müharibəsində ağır yara alan nəhəng imperiya dövlətləri bir-birinin ardınca çökür, dünyada böyük dəyişikliklər meydana gəlirdi. 1917-ci ildə Rusiya imperiyası da süqut etdi. Belə ki, daxilində baş verən inqilablarla çar hakimiyyətinə son verildi. Onun yerinə Sovet hökuməti quruldu. İmperiya dağıldığını görə, onun işgal etdiyi bir çox ölkələr də müstəqillik əldə edə bildilər.

- Mən Azərbaycanın müstəqil olduğu tarixi bilirəm: 1918-ci il, - deyə Fidan sevincə qışqırdı. Bu dəqiq ifadəyə təbəssüm edən Həsən baba söhbətinə elə həmin mövzuya aydınlıq gətirərək davam etdi:

- Hə, balam! Rusiya çarlığı 1917-ci ildə dağılında bizim bölgədə, yəni Qafqazda əvvəlcə ayrı bir dövlət quruldu. Azərbaycan, Gücüstan

və Ermənistan hamısı bir yerdə yeni bir Qafqaz dövlətini qurmuşdular. Ancaq bu elə də güclü bir hakimiyyət deyildi. Tez-tez torpaq iddiaları və s. səbəblərlə münaqişələr yaşanır, tərəflər bir-biri ilə razılığa gələ bilmirdi. Buna görə də bu dövlətin ömrü uzun olmadı. Bir il sonra bu quruluş dağıldı və üç respublikanın hər biri öz müstəqilliyini elan etdi.

- Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, 28 mayda elan etdi, - deyə bu səfər Fərid bacısından geri qalmadığını bildirmək üçün araya girdi. Fəridin tarixə olan marağı babasının hər fürsətdə onlara keçmiş xatırladan maraqlı hadisələr danışmasından qaynaqlanırdı.

QARDAS KÖMƏYİ

Həsən baba bir qədər fikrə getdi, qısa bir səssizlikdən sonra danışmağa davam etdi:

- Bəli balam, o tarixdə Qafqaz dövlətinin mərkəzi Tiflisdə idi. Oradakı Azərbaycan Milli Şurası Azərbaycanın müstəqilliyini elan etmişdi. Amma bir problem var idi.

- Nə idi ki? - deyə uşaqlar ikisi birdən soruşdu.

- Tiflisdəki hökumət nümayəndələrimiz müstəqilliyi elan etmişdi. Buna baxmayaraq, Bakıda vəzivət yaxşı deyildi. Bakını erməni-daşnak qudlurları ilə birləşən bolşeviklər ələ keçirmişdi. Onlar mart ayında Bakıda, Qubada, Şamaxıda və bir çox bölgələrdə qırğınlar törətmışdı. İndi də camaatı qorxu altında saxlayaraq bütün Azərbaycanı ələ keçirmək istəyirdilər. Çünkü əllərində çoxlu əsgər və silah var idi.

- Bəs bizim əsgərlər harada idi? - deyə Fidan kövrək səslə soruşdu.

- Bizim dövlətimiz hələ təzəcə qurulmuşdu. Buna görə də güclü ordusu yox idi. Könüllü dəstələrin sayı isə az olduğu üçün bolşevik-erməni qüvvələrinin qarşısını kəsə bilmirdi. Belə çətin günlərdə Azərbaycan hökuməti kömək üçün qardaş köməyinə müraciət etdi.

- Necə yəni? - deyə Fidan mövzuya aydınlıq gətirilməsini istədi.

- Yeni qurulan Azərbaycan hökuməti qardaş Osmanlı dövlətinə müraciət etdi ki, hərbi yardım göstərsinlər. Milli hökumət adından müraaciət etmək üçün İstanbula nümayəndə göndərildi. Dövlətin davam etməsi üçün paytaxtın, yəni Bakının düşmən qüvvələrdən tezliklə azad edilməsi lazım idi. Yoxsa onlar bütün Azərbaycanı ələ keçirə bilərdilər. Buna görə də həm döyüş qabiliyyəti yüksək olan əsgərlərə, həm də çoxlu silah-sursata ehtiyac var idi. Osmanlı dövləti o dövrdə Birinci Dünya müharibəsinin içində yer alındı. Yeddi cəbhədə yeddi dövlətlə vuruşurdu. Bu döyüslərin çoxunda məğlub olmuşdu. Belə çətin vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, Osmanlı hökuməti Nuru paşanın rəhbərliyi altında bir dəstəni kömək üçün Azərbaycana göndərdi.

ƏN BALACA ƏSGƏR

Fərid yaşda böyük olduğu üçün hadisələri
daha yaxşı başa düşürdü. Buna görə də:

- Deməli, Novruz baba o zaman Bakıya gəlib? - deyə soruşdu.
- Bəli, bala, Novruz baba o zaman Bakıya gəlib, - deyərək bu səfər nənəsi bu həqiqəti təsdiq etdi.
 - Onda Novruz baba neçə il yaşayıb ki? - deyə Fərid heyrətlə soruşdu.
 - Tələsmə bala, hələ bir axıra kimi qulaq as, hər şeyi başa düşərsən, - deyərək Həsən baba gülümşündü, iki əlini qabağa uzatdı. Sol əlini təmiz açdı, sağ əlinin isə üç barmağını qatlayaraq nə demək istədiyini dilə gətirdi: - O zaman Novruz babanın 7 yaşı var idi.
 - Yeddi yaşında əsgər olar? - deyə bu səfər Fidan özünü saxlaya bilmədi.
 - O yox, atası əsgər idi, - deyən Həsən baba açıq olan baş barmağı və şəhadət barmağı ilə

nəvəsinin toppuş yanağını yüngülcə sıxaraq cavab verdi. - Novruz babanın atası Nemətullah paşa idi. O, Osmanlı ordusunda yüksək rütbəli zabit idi. Anasının adı Fatma idi. Novruz babanın öz adı isə əslində, Əhməd idi.

Bu sözə uşaqlar çəşib qaldılar.

- Necə yəni, balaca olanda başqa, böyüyəndə başqa ad olur? - deyə Fidan təəccübələ soruşdu.

- Balaca Əhmədin necə Novruz babaya çevrildiyini danışacağam. Amma əvvəlcə onun necə olub Azərbaycana gəldiyini danışım, sonra adının niyə dəyişdiyini deyərəm, - deyərək Həsən baba danışmağa davam etdi. - Balaca Əhməd 5-6 yaşlarında ikən anası Fatma xanım vəfat etdi. O zaman Əhməd atasının bir kənarə çəkilib ağladığını görmüşdü. Əhməd atasının niyə ağladığını başa düşmürdü. Amma atasının dərdi böyük idi: həm çox sevdiyi xanımını itirmişdi, həm də ailəsindən Əhmədə baxacaq kimsəsi qalmamışdı.

GƏMİLƏR YOLA ÇIXIR

Söhbətin bu hüznlü yerində Fidanın anası söhbətə qoşuldu:

- Bəlkə də, Nemətullah paşa ikinci bir evlilik edib? Orduda işləyən bir zabit o balaca uşağı təkbaşına necə böyüdəcək?

- Xeyr, - dedi Həsən baba, - buna vaxt tapa bilmədi. Dediym kimi, Birinci dünya mühərbi hələ davam edirdi. Əsgərlər, zabitlər gah bu cəbhədə döyüşürdü, gah da o birisində. Bir tərəfdən dövlət çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdü, bir tərəfdə də xalq ağır günlər keçirirdi. Belə çətin günlərdə Nemətullah paşa ordu tərəfindən yeni bir vəzifəyə təyin edildi: O, Bakını xilas etmək üçün Azərbaycana göndərilən ordunun içində yer almалı idi. Bu orduya Qafqaz İsləm Ordusu adı verilmişdi.

- O ordunun komandiri Nuru paşa deyildi-mi? - deyə Güllü nənə soruşdu.

- Bəli, nənənizin dediyi kimi, həmin orduya Nuru paşa komandanlıq edirdi, - deyə Həsən baba təsdiq etdi. - Nuru paşa qabaqcadan yola düşmüş, kiçik bir dəstə ilə, Təbriz yoluyla, at belində gələrək Gəncəyə çatmışdı. Gəncədə milli qüvvələrin rəhbərləri ilə görüşdü, ordu hissələrinin yerləşdirilməsi üçün hazırlıq işləri gördü. Sonra dərhal ordunun göndərilməsi üçün İstanbula xəbər yolladı. İndi ordu tez bir vaxtda yola düşməli, Azərbaycandakı qardaşlarının köməyinə çatmalı idi. Çünkü Bakını ələ keçirən bolşevik-erməni qüvvələri artıq Şamaxını və Kürdəmiri də ələ keçirmiş, Gəncəyə doğru irəliləməyə başlamışdı. Beləliklə, Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycana gəlmək üçün yola düşdü. Ordunun ağır silahlı piyada böülükləri Qazax tərəfdən gələrək Nuru paşadan iki həftə sonra Gəncəyə çatdı.

- Bəs balaca Əhməd necə oldu? - deyə Fidan soruşdu.

Söhbətin bu yerində çaylar gəldi. Həsən baba çayı çox sevirdi. Xüsusilə də uzun-uzun söhbət edəcəksə, mütləq aradabir çay içməli idi. Gəlini onun bu xasiyyətini yaxşı bildiyi üçün söhbət başlayanda dərhal çayı hazır edərdi.

Çayı görən kimi Həsən baba danışığını saxladı. Nəvələri də hərəsi bir tərəfində oturdu və diqqətlə ona baxmağa başladılar. Baba əvvəla

stəkanı götürüb üzünə yaxınlaşdırıldı, gözlərini yumdu, burnundan dərin bir nəfəs alaraq çayın qoxusunu içinə çəkdi. Sonra stəkanından balaca bir qurtum alıb udqandı.

- Bəh, bəh, nə gözəl çaydır, - dedi və söhbətinə davam etdi. - Nemətullah paşa oğlunu İstanbulda saxlamaq istəyirdi. Lakin ordu yola düşən gün balaca Əhməd də limana gəlmışdı. Gəmiyə minmək istəyən atasından ayrılmadı. Çox ağladı, onu da özü ilə aparması üçün yalvardı. Nemətullah paşa oğlunun çox həssas olduğunu, anasını itirdikdən sonra atasından da ayrı qalmasının onu pərişan edəcəyini bilirdi. İstanbulda onu əmanət edəcəyi çox yaxın bir qohumu da yox idi. Nəhayət, Əhmədi də özü ilə aparmaq qərarına gəldi. Ordu gəmilərlə İstanbuldan Batuma doğru yola düşdü. Batumdan sonrakı yolu isə qatarla getməyi planlaşdırılmışdilar. Beləliklə, balaca Əhməd bu uzun yolda əsgərlərə yol yoldaşı oldu. Onlarla birgə yedi, birgə içdi. Onlarla birgə yatdı, birgə qalxdı. Vaxtını onların maraqlı söhbətlərinə qulaq asa-asə keçirdi.

TƏLƏSMƏK LAZIMDIR

B
elə uzun səfərin uşaq üçün asan olmadı-
ğını başa düşən Fərid soruşdu:

- Balaca Əhməd yorulmurdu?

- Əlbəttə, - Həsən baba çayından bir qurtum daha aldı. - Balaca Əhməd üçün uzun dəniz yolculuğu heç də asan deyildi. Artıq yavaş-yavaş öz evi, qonşuluqdakı dostları üçün darixmağa başlamışdı. Tez bir vaxtda getdikləri yerdən qaçıtməq üçün səbirsizlənirdi. Bilmirdi ki, bir də o yerlərə nə zaman geri dönə biləcək.

- Atası buna nə deyirdi? - bu səfər Fidanın səsi eşidildi.

- Atası oğlunun çox əziyyət çəkdiyini görürdü. Amma artıq onu geri göndərmək imkansız idi. Anadolunun hər tərəfində, xüsusilə də Qafqaza və İrana yaxın olan Qars-Ərzurum bölgələrində müharibə davam edirdi. Başçısız qalan rus qoşunları və silahlı erməni dəstələri kəndlərə hücum çəkib xalqı talan edirdilər.

Oğlunu özündən ayırib kiməsə həvalə edə bilməzdi.

- Bəs Bakıya nə vaxt çatdılard? - deyən Güllü nənə onun iztirabının bir an öncə bitməsini istəyirdi.

Bu suala cavab vermədən əvvəl Həsən baba dərin bir ah çekdi. Sonra söhbətinə davam etdi:

- Qoşun Batuma çatdıqdan sonra onlar qatarla Bakıya doğru getməli idilər. Lakin bu yol Tiflisdən, yəni Gürcüstanın ortasından keçirdi. O zaman Gürcüstanda xeyli alman əsgərləri var idi. Onlar guya Gürcüstanı ruslara qarşı qorumağa kömək edirdilər. Lakin Gürcüstanın hərisinə qarışır və istədikləri kimi hərəkət edirdilər. Elə həmin alman qoşunlarının təzyiqi ilə Gürcüstan Osmanlı əsgərlərinin qatarla getməsinə icazə vermedi.

- Axı onlar tez bir vaxtda Bakıya çatmalıdır! Necə getdilər? - deyən Fərid həyəcanlandı.

- Bəli, gözləyib vaxt itirmək olmazdı. Buna görə də qoşun piyada olaraq yola düşdü. Osmanlıının bölgəyə yaxın olan Şərq ordularından da ağır silahlı hərbi hissələr köməyə çağırılmışdı. Onlar Türkiyənin Gürcüstana yaxın sərhədinə yığılmış, hərəkət üçün əmr gözləyirdi. Bu iş üçün səfərbər edilən orduda beş minə yaxın əsgər və iki yüzdən çox zabit var idi. Yüzlərlə top, tüfəng, döyüş sursatı, ərzaq... Bunları da-

şımaq asan deyildi. Onlar Gürcüstanın mərkəzinə daxil olmadan Borçalı-Qarakilsə bölgəsin-də toplaşdılar və Azərbaycana doğru hərəkət etdilər.

- Ora haradır, baba? - deyə Fidan maraqla soruşdu.

- Ora bizim Qazax rayonuna yaxın ərazilərdir, - dedi, Həsən baba. - Onlar piyada gələrək Qazax rayonunun ərazisinə daxil oldular.

- Yaziq Əhməd. Görəsən, onun hali necə oldu? - Fərid dilləndi.

Həsən baba:

- Belə bir çətin səfərdə uşağın hali necə olar? Əlbəttə ki, heç də yaxşı deyildi. Buna görə də Nemətullah paşa Azərbaycana çatan kimi onu müvəqqəti olaraq əmanət edə biləcəyi bir yer axtarmağa başladı. Uşaq çox yorulmuşdu, pərişan halda idi. Bir də onu götürüb qızığın dö-yüşlərin içində apara bilməzdi. Lakin əvvəla ordu ilə bərabər onları gözləyən Nuru paşanın yanına – Gəncəyə çatmali idilər. Yola davam etdilər və iyun ayının 9-da ordunun ən öndə gedən dəstələri Gəncəyə çatdı.

UŞAQ EVİ

Qafqaz İslam Ordusunun Gəncəyə sağ-sa-
lamat çatdığını eşidəndə uşaqlar xeyli
rahatlaşdılar.

- Yəqin ki, balaca Əhməd Gəncədə istirahət
edər, hə baba? - Fidan soruşdu.

- Əslində Gəncədə də vəziyyət yaxşı deyildi,
- deyə Həsən baba hələ çətin günlərin davam
etdiyini bildirdi. - O zaman Gəncə iki hissəyə
bölmüşdü. Şəhərdən keçən çayın bir tərə-
finə ermənilər nəzarət edirdilər. Onların öz si-
lahlı dəstələri var idi və istədikləri kimi hərəkət
edirdilər. Ordu Gəncəyə çatan kimi Nuru paşa
şəhərin tamamilə nəzarət altına alınması üçün
əmr verdi. Silahlılaşmış bəzi erməni dəstələri
buna qarşı çıxsa da, iki gün davam edən dö-
yüşlərdən sonra hamısı təslim oldu. Nemətul-
lah paşa balaca Əhmədi döyüşlərdən kənardə
saxlamaq üçün çarə axtarırdı. Axır ki, axtardığı
çarəni elə Gəncədə tapdı.

- Necə yəni? - deyə uşaqlar ikisi birdən soruşdu.

Həsən baba söhbətinə davam etdi:

- O zamanlar Azərbaycanda Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti adında bir təşkilat qurulmuşdu. Bu təşkilatın Gəncədə də şöbəsi var idi. Onların məqsədi kasib və imkansız ailələrə yardım etmək idi. Təşkilat eyni zamanda Qarabağda və Osmanlıının şərqi bölgələrində erməni qudurlarının hücumuna məruz qalmış, müharibə səbəbilə dağlanmış ailələrin kimsəsiz qalmış uşaqlarını buraya gətirərək onları himayə edirdi. Təşkilatın Bakıda, Lənkəranda, Gəncədə və bir çox bölgələrdə açılan uşaq evlərində onlarla belə uşaq qalırdı. Hətta Qafqaz İslam Ordusu Gəncəyə girəndə burda qalan uşaqlardan biri gələn əsgərlər arasında öz atasını tanımış və ata-oğul burada bir-birinə qovuşmuşdu. Belə bir uşaq evinin var olduğundan xəbər tutan Nemətullah paşa da balaca Əhmədi bura yerləşdirdi. Nə də olsa, burada Anadoludan gəlmiş onlarla qardaşı var, darixmaz, deyə düşündü. Özü isə Bakıya doğru hərəkət edən ordu ilə birlikdə döyüşlərə yollandı. Bu isti yay aylarında onları çox çətin döyüşlər gözləyirdi.

- Bəs Əhməd buna razi oldu? - Güllü nənə soruşdu.

- Bu qədər ağır yol yorğunluğudan sonra başqa çarəsi var idi ki? - deyə. Həsən baba güllümsədi. - O ümid edirdi ki, atası tez bir vaxtda Bakını xilas edib gələcək və birlikdə İstanbula qayıdacaqlar.

ÇƏTİN DÖYÜŞLƏR

Həsən baba Əhmədin çəkdiyi çətinliklər haqda danışmağa davam edirdi:

- Balaca Əhmədin çiləsi bununla bitmədi. O Gəncədə qalsa da, Bakıya doğru gedən ordu Göyçay ərazisində bolşevik və ermənilərin dəstələri ilə üz-üzə gəldi. Çətin döyüslər başladı. Düşmən qüvvələrinin sayı təkcə bolşevik və ermənilərlə məhdud deyildi. Çar Rusiyası dağıldığı üçün vaxtılıq onun ordularında yer alan minlərlə əsgər nəzarətsiz qalmışdı.

- Baba, - dedi Fərid, - buranı yaxşı başa düşmədim. Bir az ətraflı danışarsan?

Həsən baba etiraz etmədi.

- Xüsusilə Osmanlı və İran torpaqlarındaki cəbhə xəttindən geri çəkilən rus əsgərləri Ba-

kını ələ keçirən düşmən qüvvələrlə birləşdilər. Yüksək döyüş təlimi keçmiş olan bu əsgərlər indi ordumuzun qarşısında dayanmış, öz doğma torpaqlarımızda ölüm-qalım mübarizəmizdə düşmən tərəfdə yer almışdı. Hətta onların əllərində zirehli döyüş qatarı belə vardı. Kürdəmirdən Bakıya uzanan dəmir yol xəttini tutan bu qüvvələrlə aparılan döyüşlər çox çətin keçdi. Minlərlə əsgər bu torpaqların azadlığı uğrunda canlarından keçib şəhid oldu. Goyçaydan sonra, nəhayət, Kürdəmir də azad edildi. Sonra Hacıqabul, Lökbatan, digər tərəfdən Şamaxı, Qobustan, Bilecəri... Bakıya çatana qədər kəndbəkənd, küçəbəkçə döyüşlər davam etdi. Qafqaz İsləm Ordusunun Bakıya yaxınlaşdığını görəndə onu dayandırmaq üçün İran limanlarındakı ingilis əsgərləri də böyük bir qüvvə ilə Bakıya gəldi. Sentyabr ayının 15-də Bakı tamamilə azad olunana qədər üç ay boyunca qızığın döyüşlər davam etdi.

Fidanın fikri Əhməddə qalmışdı.

- Bəs Əhmədin atası necə oldu? Gəlib Əhmədi götürdü? - deyə soruşdu.

- Xeyr, bala, - dedi babası, - Bakı ilə hər şey qurtarmırdı. Bakı paytaxt olduğu üçün birinci növbədə azad olunmalı idi. Amma hələ Qarabağ bölgəsində çaxnaşmalar davam edirdi. Ermeni dəstələri dinc əhaliyə divan tutur, onları öz yurd-yuvalarından didərgin salmaq üçün incidirdilər. Dağıstanda da vəziyyət yaxşı deyildi. Oradan gələn nümayəndələr də bolşeviklərə və başsız qalmış köhnə Çar Rusiyasının əsgərlərinə qarşı mübarizə aparmaq üçün yardım istəyirdilər. Buna görə də Bakının azad edilməsindən bir neçə gün sonra Nuru paşa əsgərlərin bir hissəsini Qarabağa, bir hissəsini də Dağıstanaya göndərdi. Bir həftə davam edən döyüslərdən sonra ordumuz Şuşaya daxil oldu və o bölgədə sabitilik təmin edildi. Dağıstandakı döyüslər isə bir aya yaxın davam etdi. Orada da bir çox şəhərlər azad edilərək müstəqilliyinə qovuşdu.

Milli ORDU ÜÇÜN

Ələbə xəbərini eşidən Fərid:

Q - Axır ki, hər şey bitdi, hə baba? -
deyə sevincə soruşdu.

- Eh!.. - dedi Həsən baba, - hara bitir?! Hə
sey yaxşı görünürdü, amma bir ay sonra Os-
manlı dövlətinin Birinci dünya müharibəsində
məğlub olduğu xəbəri eşidildi. Müharibədə qalib
gələn tərəfin başında isə ingilislər gəlirdi. Onlar
sülh müqaviləsində Qafqaz İslam Ordusunun
Bakını tərk etməsini şərt qoymuşdular. Osmanlı
ordusu çəkildikdən sonra Bakıya ingilislər nə-
zarət edəcək, amma Azərbaycanın müstəqilliyi
əlindən alınmayacaqdı. Osmanlı tərəfi məğlub
olduğu üçün bunu qəbul etmək məcburiyyətin-
də qaldı. Hələ Azərbaycanda öz milli ordumuz
tam olaraq formallaşmamışdı. Yenidən Bakıya
nəzarət edən ingilis əsgərləri isə Azərbaycanın
güclü bir ordusunun olmasını istəməzdi. Buna
görə də bir çox Osmanlı zabitləri ordudan istəfa

verərək gizlicə Azərbaycanda qalmaq qərarına gəldi. Nemətullah paşa da onların arasında idi.

- Oğlunu da yanına apardı? - Fidan narahat-narahat soruşdu.

Həsən baba başını yelləyib cavab verdi:

- İngilislər tələb edirdilər ki, bütün Osmanlı əsgərləri Azərbaycanı tərk etsinlər. Buna görə də onlar kim olduqlarını gizlədərək Azərbaycanda qaldılar. Belə bir şəraitdə gəlib Əhmədi yanına götürə bilməzdi. Onun kim olduğu ortaya çıxarsa, vəzifəsini yarımcıq qoyub getməli olardı.

- Onun vəzifəsi nə idi ki? - deyə Fərid soruşdu.

- Onlar azərbaycanlı əsgərlərə dərs keçir, yerli kadrların yetişməsinə yardım edirdilər. Bu işə rəhbərlik edən Səməd bəy Mehmandarov, Əliağa Şıxlinski kimi öz generallarımız da var idi. Amma təlim keçmək, hərbi nizam-intizamı mənimsemək üçün bu işdə təcrübəli zabitlərin sayı çox az idi. Buna görə də yardım üçün gələn Osmanlı zabitlərinin bir hissəsi bu yolla Azərbaycanda qalaraq milli ordunun güclənməsi üçün kömək göstərməyə davam etdirilər. Nemətullah paşa oğlundan da ara-sıra xəbər alırdı. Onun etibarlı yerdə olduğunu bildiyi üçün ürəyi rahat idi.

GERİ QAYIDİŞ

Maraqlı söhbətə qulaq asan Səbinə ana, boşalan stəkanları doldurarkən, belə bir sual verdi:

- Onları bu qədər tələsməyə vadər edən nə idi? Onsuz da dövlət qurulub, müstəqillik elan olunub. Bundan sonra ordu da yavaş-yavaş qaydaya düşərdi, elə deyilmi?
- Yox qızım, elə demə, - dedi Həsən baba.
- Bir tərəfdən ermənilər dinc dayanmır, fürsət gözləyirdilər ki, dövlət azca zəifləyən kimi yenidən hücuma keçsinlər. Digər tərəfdən də Bakıda məğlub olan bolşeviklər dayanmadan Rusiyaya məktublar göndərir, onları köməyə çağırırlar. Onlar istəyirdilər ki, Rusiya böyük Qızıl ordunu Azərbaycana göndərsin. Bizim tək dayağımız olan Osmanlı isə müharibədə məğlub olmuş, gücü tükənmişdi. Türkiyənin özündə müstəqillik üçün Qurtuluş savaşı başlamışdı. Birdən Rusiya yenidən qoşunlarını Azərbaycana göndərsə, bizi kim müdafiə edəcəkdir?

- Hə, onu düz deyirsən. Bu torpaqlarda güclü bir ordu olmadan sakit yaşamaq mümkün deyil, - deyə Güllü nənə həyat yoldaşının sözünü təsdiq etdi. Həsən baba yenidən doldurulan stəkani nəlbəkisinə boşaldıb söhbətinə davam etdi:

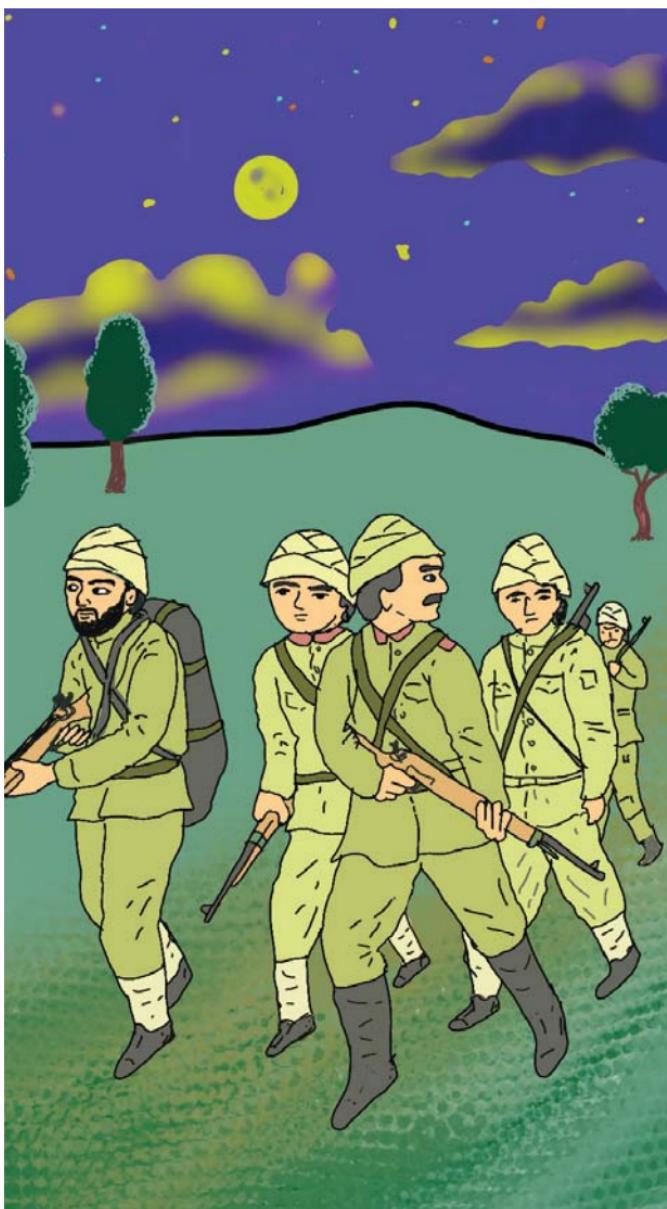
- Onların bu narahatlıqları əbəs yerə deyildi. Hələ müstəqil dövlətimizin iki ili tamam olmamış, 1920-ci il 28 aprel tarixində Qızıl ordu Azərbaycana daxil oldu. Ordumuzun əsas hissələri Qarabağ bölgəsində asayışı təmin etmək üçün həmin əraziyə yönləndirilmişdi. Buna görə də bolşevik qüvvələri çox qısa bir müddədə gəlib Bakını yenidən ələ keçirdilər.

- Nemətullah paşa da oğlunu götürüb Türkiyəyə qayitdı? - deyə Fərid söhbətin axırını təxmin etmək istədi.

- Yox bala, bu iş o qədər asan deyil. Bolşeviklər bu səfər cümhuriyyəti qurulmasında iştirak edən yer və onlara baş əyməyən şəxsləri cəzalandırmağa başladılar. Bir çox yüksək vəzifəli şəxslər və zabitlər edam edildi. Yalnız ölkəni tərk edərək başqa ölkələrə mühacirət edənlər sağ qala bildilər. Bolşeviklər hər tərəfi didik-didik axtarırdılar. Bütün yollar, qatarlar, gəmilər nəzarət altında idi. Belə bir şəraitdə Nemətullah paşa rahat-rahat Bakıdan Gəncəyə gedə bilməzdi.

- Bəs balaca Əhməd? - deyə Fidan titrək səslə soruşdu.

- Bolşeviklərin Bakını ələ keçirdiyi xəbəri tez bir vaxtda Gəncəyə çatdı. Şəhərdə bolşeviklərə təslim olmamaq və mübarizə aparmaq üçün hazırlıqlar gedirdi. Hər gün gözləri yollarда olan, hər qapı açılanda atasının gəliş xəbəri ni gözləyən Əhmədin narahatlığı bir az da artdı. Artıq atası ilə onun arasına çox çətin sədlərin çəkildiyini başa düşürdü. Onu bir daha görə bilməsə necə yaşayacaqdı. Günlərlə oturub ağladı. Hətta ona baxan uşaq evinin xidmətçiləri də onun səhərə qədər ağlamasına dözə bilmir, qoşulub birlikdə ağlayırdılar. Gəncəyə gələn xəbərlərə görə, Qafqaz İslam Ordusu getdikdən sonra Bakıda qalan zabitlər artıq Azərbaycanı tərk edirdilər. Qarabağ bölgəsində olanlar Naxçıvan yolu ilə, Bakıda olanların əksəriyyəti isə Lənkəran-Astara bölgəsindən İrana keçərək Anadoluya qayıdırıldılar. Əhmədin atasından isə hələ də bir xəbər yox idi. Əhməd çıxıb gedən əsgərlərə qoşulmaq, onlardan geri qalmamaq üçün xidmətçilərdən kömək istəyir, bunun üçün gecə-gündüz yalvarırdı.

AYRILIQ DAVAM EDİR

Vəziyyətin yenidən pisləşdiyini eşidəndə hamı narahat oldu.

- Birdən atası onu qoyub getsə? - deyə Fərid astadan soruşdu.

- Elə şey olar? - Həsən baba etiraz etdi. - Heç ata da oğlunu qoyub gedə bilər?! Bəlkə də, Əhməd də dediyin kimi fikirləşmiş ola bilər. Çünkü vəziyyət, həqiqətən, çox ağır idi. Hər yerdə Osmanlıdan qalan əsgərləri axtarırdılar. Bolşeviklər onlara təslim olmayanları “vətən xaini” elan edib elə gördükleri yerdə güllələyirdilər. Belə təhlükəli şəraitdə çox diqqətlə hərəkət etmək lazımdı. Nemətullah paşanın yanındakı dostları artıq Bakını tərk edirdilər. Onun da gəlməsi üçün təkid etdilər. Lakin o, ailəsindən xatirə qalan yeganə əmanəti - oğlunu götürmədən qayda bilməyəcəyini dedi.

- Gəncəyə gizlicə gedə bilməzdi? - deyə Güllü nənə sual verdi. O da uşağın taleyi barədə digərləri kimi narahat idi.

- Bəli, mütləq gizli getməli idi. Buna görə də əvvəla bir-iki gün küçəyə çıxmadi, ortalığın sakitləşməsini gözlədi. Sonra isə xəlvət bir şəkildə Gəncənin yolunu tutdu. Qatarla gedə bilməzdi; bütün dayanacaqlar diqqətlə izlənirdi. Ancaq kəndarası yollarla gedə bilərdi. O vaxtlar ölkənin bir ucundan digərinə getmək indiki kimi asan deyildi. Telefon da yox idi ki, zəng edib xəbər alsın. Gah at belində, gah piyada ara yollarla gedərək, nəhayət, Gəncəyə çatdı. Ora çatanda aldığı xəbər onu heç də sevindirmədi. Əhməd Gəncədə deyildi.

- Hara getmişdi ki? - deyə uşaqlar ikisi bir ağızdan sual verdi.

- Əhməd gecə-gündüz ağlayıb atasını istədiyinə görə uşaq evinin işçiləri onu Bakıdakı uşaq evinə göndərmişdilər. Oradakı uşaq evində də bir çox etibarlı adamlar var idi. Onlar Əhmədi Osmanlı əsgərləri ilə görüşdürüb atanın tapmağa kömək etməli idilər. Bu minvalla Əhməd çoxdan Bakının yolunu tutmuşdu. Nemətullah paşa naəlac tez Bakıya qayıtmalı oldu. Hər nə qədər Bakıya girmək onun üçün təhlükəli olsa da, oğlunu tapmalı idi.

- Bəs Bakıda Əhmədi tapdı? - deyə yenə uşaqlar həyəcanla soruştular.

- Təəssüf ki, Əhmədin ayrılığı Bakda da davam etdi. Nemətullah paşa Bakıdakı uşaq

evinə də baş çəkdi. Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvləri bolşeviklərin təzyiqlərinə görə bir-birindən aralı düşümüşdü. Cəld tərpənənlər Bakını tərk etmiş, qalanları isə digərləri ilə əlaqə saxlamadan, özünü gizləyərək sağ qalmağa çalışırdı. Buna görə də Nemətullah paşa Bakıda kifayət qədər məlumat ala bilmədi. Bolşeviklərin əlinə keçməmək üçün tez Bakını tərk etdi və Lənkərana yola düşdü.

LƏNKƏRANDA

Anadoluya qayıtmaq üçün ən yaxın yol Naxçıvan, yaxud Gürcüstan yolu ilə getmək idi. Buna görə də Lənkərana getmək böyükəklər üçün təəccübülü gəldi.

- Niyə Lənkəran? - deyə söhbətə maraqla qulaq asan Səbinə xanım soruşdu. Bütün nəzərlər Həsən babaya yönəldi. O isə diqqətlə onu dinləyənlərdən razi halda danışmağa davam etdi:

- Türk əsgərlərinin bir çoxu sərhədi keçib getmək üçün bu yolu seçirdilər. Çünkü artıq Naxçıvana gedib çıxmaq çətin idi. Bolşeviklər ermənilərin köməyi ilə o bölgələri çoxdan ələ keçirmişdilər. Gürcüstan da, demək olar ki, bolşeviklərin əlinə keçmişdi. Yalnız İranla sərhəddə bir az boşluq var qalmışdı. İrana keçdikdən sonra Anadoluya getmək daha asan idi. Düzdür, bu yolda da bir çox yolkəsənlər, quzdurlar var idi. Amma dəstə halında hərəkət edərək bu yolu keçmək olurdu. Beləliklə, Nemətullah paşa ya-

nindakı bir neçə əsgər ilə birlikdə Lənkərandan İrana keçdi. Artıq təhlükə sovuşmuşdu. Bundan sonra yanındakı əsgərləri Anadoluya yola saldı. Özü isə hər təhlükəni gözə alaraq yenidən Lənkərana qayıtdı. Axı oğlunu götürmədən gedə bilməzdi. Oradakı uşaq evlərini, kimsəsiz uşaqları bir-bir arayıb axtaracaq və balaca Əhmədini tapacaqdı.

- Bəs indi Əhməd haradadır? - deyə Fərid soruşdu.

- Bakıda atasını tapa bilməyən Əhmədə demişdilər ki, türk əsgərləri Lənkəran yolу ilə İrana keçirlər. Həm də ki, Lənkəranda da Xeyriyyə Cəmiyyətinin uşaq evi var idi. Orada qalıb atasını gözləyə bilərdi. Əhməd onlardan xahiş

etdi ki, Lənkəranın yolunu göstərsinlər. Onlar da balaca Əhmədi atasına qovuşdurmaq üçün Lənkərana gedən bir dəstə ilə ora yola saldılar. Lənkərana gələndə Əhməd hər küçədə, hər döngədə Osmanlı əsgərlərini və atası Nemətullah paşanı axtardı. İrana keçib gələnlərdən atanını görüb-görmədiklərini soruşdu. Amma onun haqqında heç bir məlumat əldə edə bilmədi. “Atam məni qoyub getməz, atam məni qoyub getməz!..” deyə-deyə ağladı. Gündüzlər yollarда gəzib atanını axtardı, gecələr ona qucaq açan uşaq evində gecələdi. On yaşlı balaca Əhməd ata həsrətinə dözə bilmirdi.

- Ata-bala ikisi də Lənkərandadır? - Səbinə xanım məsələyə aydınlıq gətirmək istədi.

- Bəli, ikisi də Lənkərandadır, amma bir-birindən xəbərsiz, bir-birini axtarırlar.

HİCRAN BİTİR

Bu kədərli hadisənin təsirində qalan ailə Büzvlərinin heç birindən səs çıxmırıldı. Həsən baba danışmağa davam edirdi:

- Günlərin bir günü Nemətullah paşa küçədə yanıqlı bir səs eşitdi. "Ata!.." deyə fəryad qoparan bu səs sanki onun ciyərlərindən qopan bir parça idi. Bu, onun öz oğlunun səsi idi. Qaçaqaça gedib oğlunu qucaqladı. Balaca Əhməd də sevinclə atasına sarıldı. Hər ikisi dualarını qəbul edən Allaha şükürlər edir, sanki heç ayrılmamaq üçün bir-birini bərk-bərk qucaqlayıb sixirdi.

- Bu da xoşbəxt sonluq, - deyərək Səbinə xanım stəkanları toplamaq üçün ayağa qalxdı. Həsən baba hüzn qarışq bir təbəssümlə başını yırğalayıb dedi:

- Xeyr, qızım! Balaca Əhmədin çətinlikləri bununla bitmədi.

- Necə yəni? Türkiyəyə qayıtmadılar ki?! - deyə Fərid soruşdu.

- Xeyr, bala, - dedi Əhməd baba, - qayıtmadılar. Nemətullah paşa və balaca oğlu Əhməd elə Lənkəranda qalmaq qərarına gəldilər. Görəsən, yenidən Türkiyədən köməyə bir qoşun gələr deyə gözləyirdi, yoxsa sərhədlər bağlandı deyə keçə bilmədimi, bunu bilmirəm. Amma onu bilirəm ki, Nemətullah paşa həmişəlik burada qalmaq qərarına gəlmışdı.

- Bəs bolşeviklər necə, onu görəndə cəza verməyəcəkdilər? - Fidan dilləndi.

- Bunu Nemətullah paşa da çox yaxşı biliirdi. Ona görə adını dəyişmək qərarına gəldi. Bundan sonra Nemətullah paşa oldu Nemət kişi. Əhmədin adını isə dəyişib Novruz qoydu; Cəfərov Novruz Nemət oğlu.

- Hə, deməli, Novruz baba adı oradan qalıb?!... - deyə uşaqlar yenə ikisi bir ağızdan sevinclə dilləndilər. Həsən baba nəvələrinin bu sevincinə gülümsəyərək cavab verdi.

ÇƏTİN HƏYAT ŞƏRTLƏRİ

Həsən baba köks ötürdü, nəvələrinin başını sığallayıb söhbətin arxasını danışmağa davam etdi:

- Çox da diqqət çəkməmək üçün Nemət kişi orada yenidən evləndi. Həm də ki, illərdir tək qalan balaca Novruza ana qayğısı lazım idi. Bu evlilikdən Nemət kişinin üç övladı da dünyaya gəldi.

- Bəs bu qədər məşəqqət içində nəylə dola-nırdılar? - deyə Güllü nənə sual verdi.

- Nemət kişi artıq sıravi sovet vətəndaşı idi. Öz keçimini özü təmin etməli idi. Osmanlı dövründən musiqiyə marağının olmuşdu və bu sahədə qabiliyyəti var idi. Bir akkordeon əldə etdi. Toylarda, bayramlarda akkordeon çalaraq, çətinliklə də olsa, ailəsini dolandırmağa başladı. Amma heç vaxt öz ideallarından, güclü Azərbaycan fikrindən vaz keçmədi. Buna görə də oğlu Novruzu bir neçə il sonra Bakıda hərbi

məktəbə yazdırdı. Oğlunun da özü kimi hərbçi olaraq vətənin keşiyində dayanmasını istəyirdi.

- Novruz baba da zabit oldu? - deyə Fərid sevinclə soruşdu.

- Yox, oğul, - deyə bir daha Həsən baba ah çəkdi. - İşlər heç də Nemətullah paşanın istədiyi kimi getmədi. Sovet ideyalarına xidmət göstərən dövlət adamları onları daim təqib edirdi. Hər nə qədər adlarını dəyişib Nemət, Novruz qoysalar da, köklərinin nə olduğunu, əslində kim olduqlarını yaxşı bilirdilər. Buna görə də gənc Novruzun hərbi məktəbdən uzaqlaşdırılması üçün bəhanə axtarıldır. Bir gün gənc Novruz xəstələndi və müalicə olunmaq üçün Lənkərana, atasının yanına getdi. Bir həftədən sonra yaxşılaşaraq geri qayıtdı. Lakin bu zaman öyrəndi ki, onu məktəbdən çıxarıblar. Məktəb direktoru onun ordudan qaçığını deyərək məhkəməyə vermişdi. Novruz bunun qarşısında heç nə edə bilmədi. Onu məhkəmədə mühakimə edib həbsxanaya saldılar. Üç il həbsxanada qaldıqdan sonra azadlığa buraxıldı. Amma bundan sonra daha orduya alınmadı. Tikinti yerlərində fəhləlik etdi, müxtəlif ağır işlərdə işlədi, alın təri ilə ailəsinin məişətinə kömək etməyə başladı.

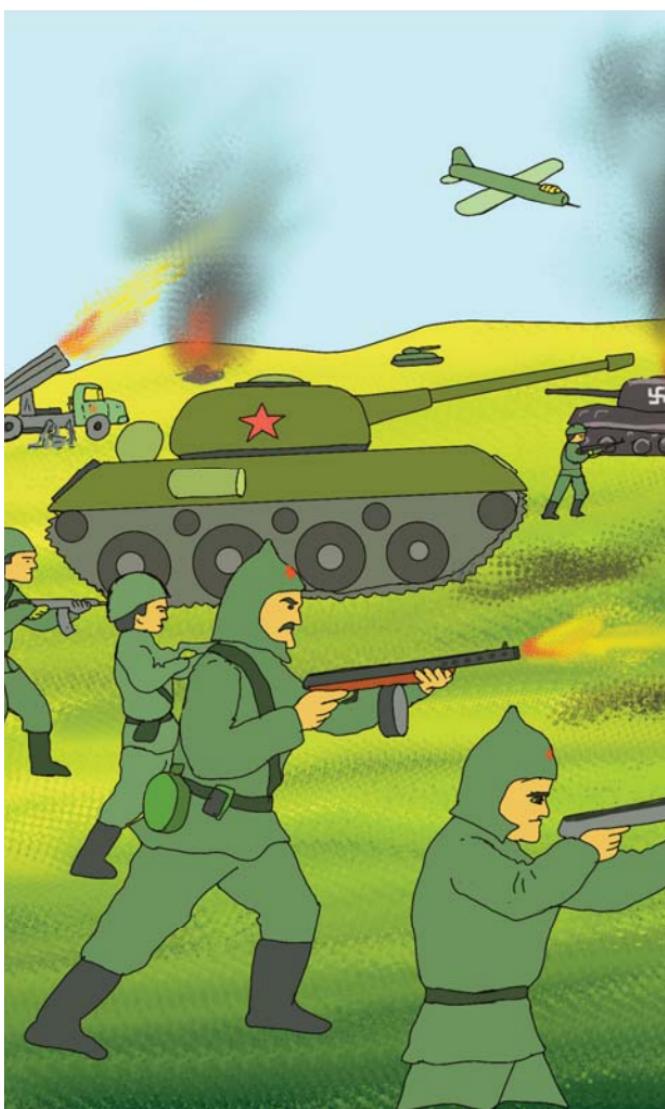
MÜHARİBƏ BASLAYIR

Sanki fırtına sakitləşmiş, bütün işlər qayda-sına düşmüşdü.

- Bəs onun uşaqları var? - deyə Fidanın səsi eşidiləndə hər kəs gülümsündü. Həsən baba nəvəsinin yumru yanaqlarını sığallayıb oxşadıq-dan sonra:

- Mənim diqqətci balaca dinləyicim, tələsmə, hamısını biləcəksən, - deyib danışmağa davam etdi: - Hələ gənc Novruzun keşməkeşli həyatı qarşıda idi. Atası vəfat etdikdən sonra ailənin keçimini təmin etmək üçün onun çiyinlərinə böyük yük düşürdü. O da əlindən gələni edir, bu çətin şərtlərdə ayaqda qalmağa çalışırdı. Bir neçə il sonra İkinci Dünya müharibəsi başladı. Xalq səfərbər olundu. Sovet vətəndaşı olaraq Novruz da orduya cəlb olundu. Mühəribənin ilk günlərində artıq o, cəbhədə döyüşənlərin arasında idi. Xüsusi qəhrəmanlığına görə onu "cəsur əsgər" deyə adlandırmışdır. Onun

belə bir ləqəb alması şücaətindən, igidliyindən xəbər verirdi.

- Afərin ona, - deyə Güllü nənə səsləndi.
- Hala olsun! Belə bir atanın oğlundan başqa nə
gözləmək olar?!

- Bəli, - dedi Həsən baba, - lakin 1942-ci ilin payızında Ukraynada gedən döyüşlərdə yaralanaraq almanlara əsir düşdü. Almanlar onun türk əsilli olduğunu öyrənəndə ona qarşı ayrı cür münasibət göstərdilər. Onu müsəlman əsirlərin toplandığı xüsusi düşərgəyə yolladılar. Buraya yiğilan müsəlman xalqların nümayəndələrinə sovet ideologiyasına qarşı vuruşmaları və öz ölkələrinin müstəqilliyi barəsində təbliğat aparılırdı. Bu zaman gənc Novruz onların etdiyi təbliğata haqq qazandırdı və azərbaycanlı əsirlərlə birlikdə ayrı bir hərbi legion yaradaraq sovetlərə qarşı vuruşmağı qəbul etdi. Onun tək məqsədi yenidən müstəqil Azərbaycanın qurulması yolunda xidmət göstərmək idi. Əgər sovetlər məğlub olsaydı, heç olmasa, bu ehtimal yenidən yarana bilərdi.

UNUDULMAZ DOSTLUQLAR

Söhbətin bu maraqlı yerində qapı açıldı. Fərid və Fidanın atası Habil içəri girdi. Onlar hələ oyanmamışdan əvvəl ataları bəzi işlərini həll etmək və mətbəxdəki əskikləri tamamlamaq üçün çıxmışdı. Axı onlar İstanbuldan qayıtmışdı; O biri nənə-babası, digər qohumları - bu gün gələn-gedən çox olacaqdı.

Uşaqlar atalarını qarşılamaq üçün yerlərindən sıçrayıb yayından boşalan ox kimi götürüldülər. Əlində bir neçə zənbil var idi. Marketdən gəldiyi bilinirdi. Sevincə salamlaşış əlindəki zənbilləri götürdürlər, mətbəxə apardılar. Hər zənbilin içindəkiləri öz yerlərinə yerləşdirməkdə ata-analarına kömək etdilər. Xoşladiqları meyvələri, şirniyyatları gördükə isə bir daha valideynlərinə təşəkkür etdilər. Sonra atalarının əlindən tutaraq yenidən babanın yanına qayıtdılar.

- Ata, baba bizə Novruz baba haqqında danışır. O da Türkiyədən gəlib, sonra Bakıda yaşayıb, - deyə Fidan sevincək atasına xəbər verdi.

- Ay maşallah, nə maraqlı söhbətdir, - deyərək Habil də onların yanında əyləşdi. - Siz danışmağa davam edin, heç olmasa, söhbətin axırına qulaq asım. Söhbət nədən gedirdi?

Uşaqlar bir ağızdan:

- İlkinci Dünya müharibəsindən, - dedilər.

Habil də ilk olaraq yadına düşən qəhrəmanları sadaladı:

- Mehdi Hüseynzadə (1918-1944), Mirdamət Seyidov (1922-2011)...

- Bəli, - dedi Həsən baba. - Elə onların ikisi ilə də, digər bəzi partizanlarla da gənc Novruzun yaxın münasibətləri və dostluqları var idi. Bu dostluqları, bir-birinə gediş-gelişləri müharibədən sonrakı illərdə də davam etmişdir.

Qulaq asanların sayı çoxaldıqca Həsən baba daha da həvəslə danışardı. İndi də səsini yüksəldərək ayrı bir şövqlə söhbətinə davam etdi:

- Deməli, gənc Novruz almanın tərəfə keçərək sovetlərə qarşı vuruşmağı qəbul etdi. Onlara müstəqil Azərbaycana yenidən qovuşacaqlarını vəd etmişdilər. Hətta oradakı azərbaycanlıları bu fikrə inandırmaq üçün o dövrdə Türkiyədə mühacirətdə olan M.Ə.Rəsulzadəni də Almaniyaya dəvət etdilər. Gənc Novruz da o zaman onunla görüşənlər arasında idi. Hətta M.Ə.Rəsulzadə ona bir Quran kitabı, bir dəst də kostyum hədiyyə etdi. Novruz da böyük bir istək və həyəcanla digər azərbaycanlı dostlarına bu fikirləri aşılamağa davam etdi.

SÜRGÜN

Fərid sanki sinifdə imiş kimi əlini qaldıraraq söz haqqı istədi. Babası üzünü ona çevirib qımışdı, gözlərini yüngülcə qırkıb açdı, maraqla sualını gözlədi.

- Baba, - dedi Fərid, - İlkinci Dünya mühari-bəsindən danışırsan. O zaman M.Ə.Rəsulzadə sağ idi?

- Bəli, balam, o hələ bu hadisələrdən də on il sonra, 1955-ci ildə Türkiyənin Ankara şəhərində vəfat etdi. Ömrünün sonuna kimi Azərbaycanın yenidən müstəqillik qazanması arzusu ilə yaşadı. Axır ki, 1991-ci ildə bu möhtəşəm günü yenidən görmək bize nəsib oldu. Buna görə də bu nemətin, müstəqil vətənimizin qədrini bilməliyik. Onun gündən-günə çiçəklənməsi üçün əl-ələ, ciyin-ciyinə çalışmalıyıq.

Fidan tarixi rəqəmlərdən baş açmirdı. Ona görə də dedi:

- Baba, mövzunu dəyişmə. Novruz baba necə oldu?

- Hə balam, düz deyirsən, söhbətin birini qurtarmamış o birisinə keçməyək, - deyə Həsən baba nəvəsinə haqq verdi. - Müharibədə almanlar uduzanda gənc Novruz da axtarışda olan adama çevrildi. Bu illərdə avropanın müxtəlif bölgələrindəki əsir düşərgələrində dolaşaraq gəzdiyi üçün bir çox xarici dil öyrənmişdi. Alman və italyan dillərini mükəmməl, fransız dilini də fikrini ifadə edəcək qədər yaxşı bilirdi. Buna görə də bir il rahat bir şəkildə avropa ölkələrində qaldı. Amma 1946-ci ildə Avstriyada yaxalanaraq sovet hökumətinin nümayəndələrinə təhvil verildi.

- Elə isə çətin günlər başlayır, - deyə Habil atasının sözünə qüvvət verdi.

- Bəli, Allah göstərməsin, sovet hökumətində xain kimi damğalanmaq ən ağır cəza demək idi. Ona həbsxananın zirzəmilərində insanın ağılına gəlməyəcək işgəncələr edildi. Dırnaqları çıxarıldı, barmaqları qapı arasında sıxlaraq sindirildi. Bununla da kifayətlənməyərək sağlam dişlərini kəlbətinlə dərtib çıxardaraq böyük əzab-əziyyət verdilər. Dəfələrlə əlləri və ayaqları zəncirlənərək huşunu itirənə qədər döyüldü. Həm mənəvi, həm də fiziki olaraq böyük təzyiqlərə məruz qaldı. Bir müddət sonra məhkəməyə çıxarıldı və 25 il həbs cəzası verilərək sürgünə göndərildi.

- Sürgün nədir, baba? - Fidan soruşdu.

- Sürgün demək həyat şərtlərinin çox çətin olduğu uzaq, kimsəsiz ərazilərə göndərilmək deməkdir. Sovet vaxtı ən ağır cəzalardan biri Sibirə sürgün edilmək idi. Artıq 25 il bitmədən oradan qayıtması qadağan idi. Oralar həbsxananın zirzəmilərindən daha rahat olsa da, çox soyuq, şəraiti çox ağır olan yerlərdir. Ora gedənlər bir çox xəstəliklərlə baş-başa qalır, ağır hava şərtləri altında çox çətin vəziyyətdə qalırlar. Sürgünə gedənlərin çox azı sağ qayıdırıldı.

USAQLIQ XATIRƏLƏRİ

Sürgündəki ağır həyat şərtlərini eşidəndə uşaqlar yenidən kövrəldilər.

- Novruz baba 25 il orada sağ qaldı? - Fərid maraqla gözlərini bərəldərək soruşdu.

- “Zalimin zülmü varsa, məzlumun da Allahı var” deyirlər. Novruz baba sürgündə ikən bütün məzлumların üzünü güldürəcək bir dəyişiklik baş verdi. Belə ki, Sovet ölkəsinin milyonlarla insanın qətlinə səbəb olan qəddar rəhbəri Stalin 1953-cü ildə öldü. O ölükdən sonra ölkədəki vəziyyət bir xeyli dəyişdi. Çox sərt olan qanunlar və ağır cəzalar azaldıldı. Beləliklə, bu düzəlişlərdən sonra Novruz baba da sürgündəki bir çox insan kimi öz vətəninə qayıda bildi. Bu zaman 1956-cı il idi. O, sürgündə 8 ilini keçirmişdi. Həyatın bu ağır sınağından da dimdik ayaqda qalaraq üzüağ çıxmışdı.

- Bəs sonra nə etdi, - dedi Fidan, - Türkiyəyə qayitmadı?

- O qayıdanda artıq dövlətdə elə bir ab-hava var idi ki, nəinki Türkiyəyə getmək, heç sərhədinə belə yaxın buraxmırıldılar. Müstəqilliyin əleyhinə güclü təbliğat aparılırdı. İnsanların dillərini, dinlərini dəyişdirməyə çalışır, "Türk" olduqlarını, "müsəlman" olduqlarını unutdurmağa çalışırdılar. Belə bir şəraitdə Novruz babanın kimliyini gizli saxlayaraq, amma kim olduğunu unutmayaraq ayaqda qalmağa çalışmaqdan başqa yolu yox idi. Bunlar artıq onun üçün həyatın acı həqiqətləri idi. Bir zavodda işə girdi, fəhlə kimi işləməyə başladı. Atası kimi onunda incəsənətə xüsusi marağı və qabiliyyəti var idi. Bəzən teatrda səhnədə görünər, bəzən də dövlət xorunda iştirak edərək gur səsi ilə dilləyənləri coşdurardı. Onun şəkil çəkməyə də xüsusi marağı var idi. Bir müddət sonra çəkdiyi şəkillərdə bu istedadını da göstərmiş oldu.

- O şəkillər hələ də qalır? - bu səfər uşaqların atası Habil maraqla soruşdu.

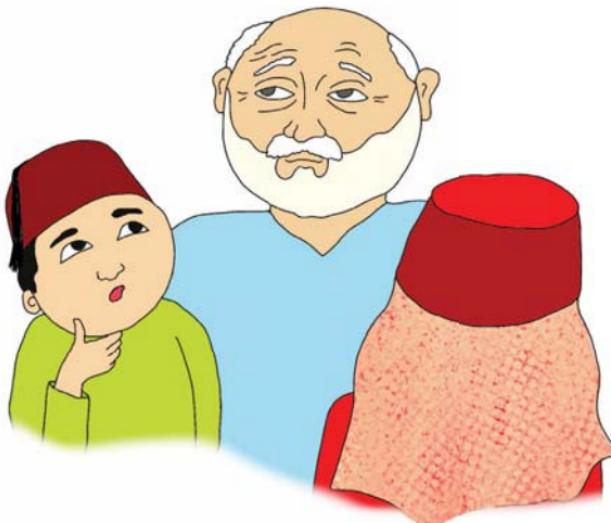
- Hə, bir-ikisi qalır. Yağlı boyalar ilə kətan parça üstündə çəkdiyi bu şəkillər hələ də qalır. Bilirlsiniz, bu şəkillərdə nəyi çəkib?

- Desən, bilərik, - deyə Güllü nənə cavab verəndə uşaqlar da maraqla bu cavabı gözləməyə başladılar.

- Bu şəkillərdən ikisi Novruz babanın xəyallarında canlandırdığı, uşaqlığından yadında qa-

lan İstanbulu xatırladan mənzərələrdir. Burada şəhər içində ucu şış minarəli məscidlər, saraylar, mavi dənizlər nəzərə çarpir.

- Düz deyirsən, baba, - deyə Fidan söhbətə qarışdı. - İstanbulda hər tərəfdə çoxlu məscidlər var idi. Namaz vaxtı olanda hər tərəfdən o qədər azan səsi eşidilir ki, adamın xoşuna gəlir. Biz oradakı saraylara da getdik. Topqapı sarayında həm padşahlara aid, həm də peyğəmbərimizə aid çoxlu əşyalar gördük.

Peyğəmbər adını eşidəndə Həsən baba “al-lahummə salli alə Muhamməd” deyə salavat çevirib əllərini üzünə çəkdi. Ona baxıb nəvələri də, hətta evdəki hər kəs salavat gətirdi. Sonra Həsən baba danışmağa davam etdi:

- Bəli balalarım, sizin kimi, Novruz baba da uşaq ikən gördüyü məscidləri unuda bilməmişdi. Uşaqlıq illəri haqqında danışanda belə deyərdi: “Uşaqlığımızdan yadımda qalan əsas xatirə evimizin yaxınlığındakı məsciddir. Bu məscidin iki minarəsi var idi. O vaxtlar 5-6 yaşım var idi. Dostlarımıla bərabər məscidə gedib gizlənpaç oynayardıq. Bəzən namaz qılan insanlarla birlikdə biz də əyilib-qalxardıq. İnsanlar da başımızı tumarlayar, bəzən də bizə şəkər və ya pul verərdilər. Hərdən də çox səs-küy salaraq onları narahat edərdik”.

HƏYAT DAVAM EDİR

Son sözləri eşidəndə uşaqlar bir-birinə baxıb gülüsdülər. Axı onlar da məscidə gedəndə eyni hərəkətləri etmişdilər. Uşaqlardan söhbət düşmüşkən Fidan yenə soruşdu:

- Bəs Novruz babanın nəvələri yoxdur?

Həsən baba gülümsəyib bu suala da cavab verdi:

- Ömrü müharibəldə, həbsxanalarda keçən Novruz babanın artıq xeyli yaşı var idi. Yaşı əllini keçmişdi. İş tapıb işləməyə başladıqdan sonra dostları evlənməsi üçün təkid etdi. O da qəbul etdi. Nəhayət, 56 yaşında ikən ilk övladı dünyaya gəldi və ata oldu. Bundan sonrakı həyatını ailəsinə həsr etdi. Artıq onun hər səhər gedəcəyi bir işi, axşamlar da xanımı və uşaqlarının yanına qayıdacağı bir evi var idi.

- Çox şükür, - deyə evin gəlini Səbinə bu xoşbəxt sonluqdan məmənunluğunu bildirdi.

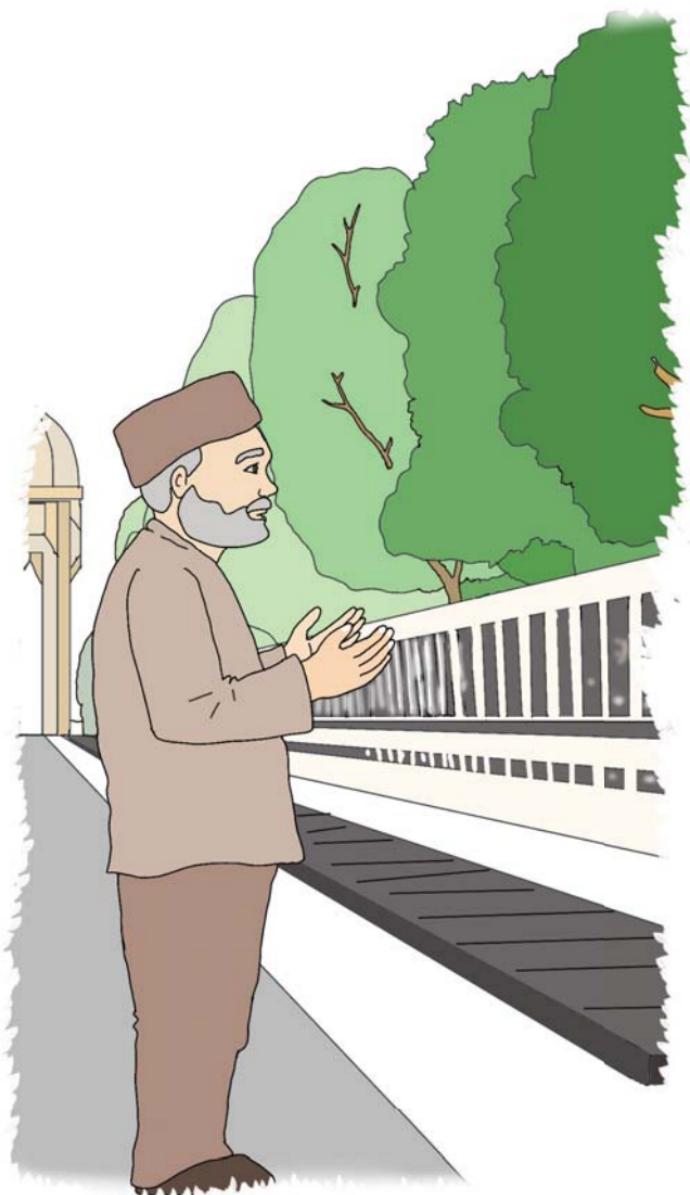
Güllü nənə də onun sözünə dəstək verib əlavə etdi:

- Axır ki, bütün çətinliklər bitdi.

- Demək olar ki, bəli, - dedi Həsən baba. - Yenə də həyatdır da, ağırsız-acısız, itkisiz olmur. Allahın qanunudur: dünyaya gələn hər canlı bir gün geri gedəcək. Novruz baba da əvvəlcə həyat yoldasını, sonra da oğlu Fəxrəddini itirdi. Bütün bunlara baxmayaraq nə əzmi zəiflədi, nə də İstanbulla olan həsrəti bitdi. Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra bir az rahatlaşdı və kimliyini daha açıq bürüzə vermək imkanı yarandı. Bundan sonra artıq gizlətdiyi bəzi xatirələrini divara asa bilərdi. İndi onun evinin divarını çəkdiyi İstanbul şəkilləri və Almaniyada ikən M.Ə.Rəsulzadənin hədiyyə etdiyi Qurani-Kərim bəzəyir. Onun verdiyi bir dəst kostyum da xatirə olaraq qalır.

- Bəs siz necə tanış oldunuz? - deyə Fərid daha maraqlı bir sual verdi.

Hər kəs bir anda çevrilib Fəridə, sonra da cavab gözlədikləri Həsən babaya baxdı.

VƏFALI DOST

Həsən baba:

- Biz, - dedi, - biz Şəhidlər Xiyabanda tanış olduq. Şəhidlərimizin qəbirlərini ziyarət etmək və ruhlarına dualar oxumaq üçün şəhidliyə çıxmışdım. Orada bir də Qafqaz İslam Ordusunun xatirəsinə ucaldılmış olan ayrı bir abidə var. Əslində, şəhid məzarlığının yer aldığı o təpə 1918-ci ildə Bakı azad olunanda da müqəddəs sayılırdı. Qafqaz İslam Ordusunun şəhid olmuş türkiyəli və azərbaycanlı əsgərləri də oraya dəfn olunmuşdular. İndi orada yaxın tariximizin şəhidləri də onlarla yan-yana, ciyin-ciyinə yatırlar... 20 Yanvar şəhidləri dəfn edilərək ora yenidən müqəddəs bir şəhidliyə çevrildikdən sonra mən də tez-tez ora baş çəkirəm. Həm keçən günlərimi, şəhid olmuş dostlarımı xatırlayır, həm də bütün şəhidlərimizin ruhuna fatihə oxuyoram.

- Orada iki şəhidlik var? - Fərid heyrətlə soruşdu.

- Əslində, iki şəhidlik demək də düzgün deyil. Aralarında 70 illik zaman fərqi olsa da, onlar eyni müqəddəs amala xidmət etmiş, vətənin azadlığı uğrunda şəhid olmuş qəhrəman qardaşlardır. Mərhum ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin tez-tez ifadə etdiyi kimi: "Biz bir millət, iki dövlətik". Qəhrəmanlarımız, şəhidlərimiz birdir, amma onların hər birinin əhəmiyyətini unutmamaq üçün adlarına iki abidə ucaldılıb: Biri "20 Yanvar" şəhidlərinin, biri də "Qafqaz İslam Ordusu" şəhidlərinin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün.

- Onların xatirəsini əziz tutmaq hər biriminin borcudur. Allah hamısına rəhmət eləsin, - dedi, Habil.

- Amin, amin!.. Bir dəfə ora gedəndə gördüm ki, türk şəhidliyindəki abidənin qarşısında qoca bir kişi dayanıb. Qoca demək sanki ona yaraşmırıdı. Elə dayanmışdı ki, elə bil sərhəddə keşik çəkən məğrur bir əsgərdir. Dik duruşu, enli kürəyi, uca boyu və zəhmətin izlərini daşıyan qabar-qabar, iri, güclü əlləri ona əzəmətli bir görkəm verirdi. Başında külrəngi, hündür bir papaq var idi. Qaşları, saqqalı və papağının altından azca çölə çıxan saçları ağappaq ağırmışdı. Qırış-qırış alnına yaraşlıq verən qalın qaşlarının altından zəhmlə baxaraq dodaqaltı nə isə oxuyurdu. Yaxınlaşışb salam verdim. Oxuduğu duanı bitirib salamımı götürdü. Kim olduğunu

soruşmaq istəyirdim, amma necə soruşacağımı bilmirdim. Yəqin ki, özü də bunu başa düşdü və belə dedi: “Mən bura onlarla birlikdə gəldim. Onlar atamın dostları idilər, mənim sə əmilərim. İstanbuldan Gəncəyə qədər uzanan yolda onlarla dəst olmuşdum”. Bunu eşidəndə tüklərim biz-biz oldu, bir anda onu qucaqlayıb sarılmaq istədim. Amma utandım, edə bilmədim. Eləcə əlini əllərimin içində alıb bərk-bərk sıxdım, tanış oldum.

- “Vəfali dəst” buna deyərlər, - deyə Gülli nənə Novruz babanın hərəkətini təqdir etdi. - Yaxşı oğul həm öz dostlarını, həm də atasının dəstərini unutmaz.

- Bəs ondan sonra heç görüşmədiniz? - Habil onunla daha çox marqlanmağa başlamışdı.

- Görüsdük, onu bir neçə dəfə də həmin şəhidlik abidəsinin yanında gördüm. Tez-tez ora gedərdi. Başında da müqəddəs bir əmanət kimi saxladığı həmin külərəngi papaq olardı. Sonra ki söhbətlərimizdə o papağın Nuru paşaya aid olduğunu öyrəndim. Belə ki, Nuru paşa onu Novruz babanın atasına hədiyyə etmişdi, atası da oğluna. İndi ordunun ən balaca nəfəri komandirinin bu əziz xatirəsini hələ də hörmətlə, diqqətlə saxlayır, baş üstündə gəzdirirdi. Ömrünün son illərində tək arzusunun həsrətini çəkdiyi şəhəri görmək olduğunu deyirdi. Bir gün eşitdim ki, xeyriyyə təşkilatlarından biri onun bu arzusunu gerçəkləşdirib, aparıb İstanbula.

İSTANBUL

Həsən baba Novruz babanın İstanbul səyahətini danışmağa davam edirdi:

- Çox balaca yaşda oradan ayrıldığı üçün öz küçələrini, evlerinin ünvanını bilmirdi. Xatırladığı bir qohumu, tanışı olmasa da, İstanbulun küçələrində gəzdikcə, ucu şiş minarələri, tarixi abidələri gördükcə, göyləri dolduran xoş azan sədalarını eşitdikcə köhnə xatırələri canlanır. Sevincindən ağlaya-ağlaya Allaha şükürlər edir. Hətta yanında gedərək bu ziyarətində onu yalnız buraxmayan gəlininə (vəfat edən oğlunun xanımı, onu qızı kimi çox istəyərdi) tez-tez deyirmiş ki: "Qızım, bu yuxu deyil ki, biz həqiqətən İstanbuldayıq?" .

Qulaq asanların da gözləri dolmuşdu. Həsən baba gözlərini cib dəsmalı ilə silərək səfər boyu baş verən digər hadisələri danışdı:

- Orada Novruz babanı mehtər marşı çalan dəstənin müşayıəti ilə qarşılıdlar. Əsgər marşları çalan nəhəng təbillərin səsi yeri lərzəyə gə-

tirirdi. Tarixi Əyyub Sultan meydanına yiğışan xalq bütün məşəqqətlərə sinə gərib vətəninə qayıdan Novruz babanı alqışlar içində böyük rəğbətlə seyr etdi. 95 yaşlı qoca çınar sanki balaca bir uşaq kimi sevinir, təntənəli mərasimi izləyən izdihama əsgər salamı verərək minnətdarlığını bildirir, həm də öz keçmişini xatırlayırdı. Haradasa 90 ildir ayrı qaldığı bu şəhər, doğma torpaqlar ona ayrı bir həyəcan verirdi. Köhnə əsgər papağının altından uzanan ağ saçlarını, onun nurlu üzünə nur qatan ağ saqqalını görənlər titrək əllərini öpmək üçün sıraya düzülmüşdülər. Bu hörmətin, bu sevginin qarşısında özünü saxlaya bilməyən Novruz baba dəfələrlə yerə əyilib torpağı öpdü, əllərini səmaya qaldırıb Allaha şükürler etdi.

- Nə yaxşı, nə yaxşı, - dedi Güllü nənə, - axır ki, arzusu həyata keçdi. Yaxşı ki, belə xeyirsevər insanlar hələ də var!..

Söhbəti yekunlaşdırın axırıncı sualı Fərid verdi:

- Baba, Novruz baba neçə il yaşayıb?

Həsən baba gözlərini uzaqlara zilləyib təmkinlə cavab verdi:

- İstanbulu da gördükdən sonra artıq Novruz babanın ən böyük xəyalı gerçəkləşmişdi. İstanbulda çox qalmadı. Yenidən Azərbaycana - Bakıya qayıtdı. Atasının dostlarını, şəhid olan əmilərini tərk edib getmədi. Geri gəldikdən sonrakı il – 2006-cı ildə 96 yaşında vəfat etdi. Onu uğrunda saysız-hesabsız əzab-əziyyətlərə qatıldığı doğma Bakıda, Keşlə qəbiristanlığında dəfn etdilər (29 yanvar 2006).

Otağa dərin bir səssizlik çökdü. Bu səssizliyi Habil pozdu:

- Ata, mümkünsə, ruhuna bir Quran oxu, ruhu şad olsun. Biz də amin deyərik.

Güllü nənə də oğlunun bu təklifini razılıqla qarşılıdı. Nəvələrinə də xüsusilə tapşırıldı ki, Quran oxunan müddətdə səssizcə oturub qulaq assınlar.

Bir azdan Həsən baba başına namazda taxlığı ağı fəsinə qoydu, müləyim səsi ilə oxumağa

başladı. O oxuduqca uşaqlar İstanbulda məscid-də oxunan Quranı xatırlayır, xeyallarında yenidən İstanbula gedərək böyük məscidlərin iri sütunları arasında qaçdı-tutdu oynayırdılar.

SUALLAR

1. Azərbaycan Respublikası ilk dəfə neçənci ildə müstəqilliyini elan etdi?
 - a) 1917
 - b) 1918
 - c) 1919
 - d) 1920
2. Novruz babanın ən xoş uşaqlıq xatirəsi nə idi?
 - a) Sultanəhməddə simit yeməsi
 - b) Kukla teatrında çıxışı
 - c) İki minarəli məsciddə uşaqlarla oynaması
 - d) Atasının atına minməsi
3. Erməni-bolşevik hücumlarının qarşısını almaq üçün kömək məqsədilə hansı ölkəyə müraciət edildi?
 - a) Osmanlı dövləti
 - b) Rusiya

- c) Almaniya
- d) İngiltərə

4. Novruz baba neçə yaşında Azərbaycana gəlmişdi?

- a) 15
- b) 14
- c) 10
- d) 7

5. Novruz baba ilk olaraq hansı şəhərdəki uşaq evində qaldı?

- a) Nuxa
- b) Gəncə
- c) Bakı
- d) Lənkəran

6. Nemətullah paşa niyə oğlunu özü ilə gətirmişdi?

- a) Azərbaycanı gəzib-görsün deyə.
- b) Döyük qabiliyyətini artırmaq üçün.
- c) İstanbulda əmanət edəcəyi yaxını qalmadığı üçün.
- d) Nuru paşa onu gətirməsini əmr etdiyi üçün.

7. Hansı biri sovet dövründə Novruz baba verilən cəzalardan biri deyil?

- a) Sibirə sürgün

- b) Dırnaqlarını çıxartmaq
- c) Döymək
- d) Kartof sahəsində işlətmək

8. Hansı təşkilat müharibə zamanı sahib-siz qalan uşaqları himayə edir, onları Azərbaycana gətirib sahib çıxırı?

- a) Difai təşkilatı
- b) Kaspi qəzeti
- c) Qızıl ordu
- d) Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti

9. Nurullah paşa balaca Əhmədlə harada yenidən görüşdü?

- a) İstanbulda
- b) Bakıda
- c) Lənkəranda
- d) Şuşada

10. Novruz baba Həsən baba ilə harada tanış olmuşdu?

- a) Metroda
- b) Şəhidlər xiyabanında
- c) Dənizkənarı parkda
- d) Hava limanında

CAVABLAR	
9	C
7	D
3	A
6	C
1	B
8	D
2	C
5	B
10	B
4	D